

Harmóniás éneklés a reformáció 300 éves emlékünnepeén Erdélyben

„tedd, hogy légyen idvesség nekünk Százados Innepünk!”

A 18. századi református kollégiumi éneklés sajátos szerepet töltött be a magyar dal- és kórusirodalom történetének alakulásában. Bár az énektanításra és a zenei ismeretek elsajátítására már korábban is nagy hangsúlyt fektettek ezekben az iskolákban, mégis a 17. századi énekkarok megszervezésével, majd a Maróthi György által bevezetett többszólamú zoltárénekléssel, az 1743-ban megjelent Goudimel-féle négyzólamú zoltároskönyv kiadásával új irányt vett az egyházi, ugyanakkor a világi magyar zenei élet is. A diákénekkarok, majd zenekarok azonkívül, hogy a diákok alkalomszerű pénzszerzési lehetőségét is biztosították, minden fontosabb városi ünnepségnek és temetésnek hivatalos résztvevői váltak.¹ A harmóniás éneklés szokása igen népszerű lett, 1746-ból már a kolozsvári kollégium többszólamú éneklési gyakorlatát igazoló adataink vannak, 1753 óta pedig az udvarhelyi cantus harmonicusként emlegetett többszólamú éneklés is dokumentált.² Az erdélyi kollégiumok többszólamú kórusirodalma kéziratossá gyűjteményekben maradt fenn. Ezek közül az udvarhelyi Orbán Zsig-

* Benkő Tímea 1973. október 9-én született Nagybányán. Tanulmányait Máramaroszigeten végezte, majd a marosvásárhelyi Református Kántor-tanítóképző Főiskolán tanult. Teológiai tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte (1994–1999), 2001-ben tett lelkészsképesítő vizsgát. 2000 óta a Kolozsvári Teológiai Intézet tanára. 2009-től a Lipcsei Teológiai Fakultás doktorandusza, doktori értekezését gyakorlati teológiából, liturgiából írja. Kutatási területe liturgia, liturgiátörténet, himnológia.

¹ Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Harmadik, revideált-átdolgozott kiadás, Zeneműkiadó, Budapest 1979, 46–49. A kollégiumi éneklésről vö. Szabolcsi Bence: *A VIII. század kollégiumi zenéje*. In: uő: *A magyar zene évszázada, II. Tanulmányok. XVIII–XIX. század*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1961, 5–120., különösen 20–31.; Csomasz Tóth Kálmán: *Maróthi György*. Budapest 1978.

² Bartha Dénes: *Erdély zenetörténete*. Budapest 1936, 611.

mond által összeíratott gyűjtemény³ azzal tűnik ki, hogy ebben először jelennek meg a zsolnárok többszólamúságára épülő harmonizáló módszerrel feldolgozott dicséretetek és temetési énekek.⁴ Szabó Csaba kimutatta, hogy a módszer alapos elsajátításával énekkari improvizációval is lehetséges egy jól ismert dallam harmóniás éneklése. Ezt bizonyítják a népi többszólamúság szájhagyomány útján örökített példái is, így a szászcsávási többszólamú éneklés.

A reformáció háromszáz éves ünnepének évében Erdélyben már hetven éve elterjedt gyakorlat volt a kollégiumi diákok összhangzatos éneklése. Ezzel magyarázható, hogy az ünnepségek előkészítésekor a református egyház előljárói számoltak a diákénekkaroknak az ünnepség méltóságához való hozzájárulására.

Miután 1817. augusztus 26-án a bécsi kancellária rendeletben engedélyezte a reformáció háromszáz éves évfordulójának az evangélikus és református konzisztórium képviselői által kérvényezett megünneplését, az egyes egyházkerületek konzisztóriumai elrendelték az immár saját fennhatóságuk alá tartozó gyülekezetekben a reformáció emlékünnepének megszervezését. A rendelet hangsúlyozta, hogy az emlékünnepen semmi sem szabad bántóan hasson a más felekezetűekre. Az ünnepségek megtartásának időpontjában eltérések vannak, amelyekre 1817. október 31. 1818. január 18. közötti időszakban került sor. A jubileumi ünnepségek megszervezésének módozatában azonban egyezések mutatkoznak, ugyanígy abban a következetességben is, amivel a protestáns egyházak a kancellária rendeletéhez igazodtak: általában liturgiát is csatoltak az ünnep megtartását elrendelő körlevélhez, amelyben közölték a javasolt imádságokat, énekeket, de még a textusokat és prédikáció szövegének vázlatpontjait is.⁵

³ Péter Éva: *Református gyülekezeti énekek az erdélyi írott és szájhagyományos forrásokban. Egyetemi jegyzet.* [Református Tanárképző egyetemi jegyzetek IV.], Presa Universitară Clujeană/Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2009, 37–39.

⁴ Az erdélyi kollégiumok kéziratos többszólamú gyűjteményeiről, valamint az egyházi összhangzatos éneklésnek a népies többszólamúságra gyakorolt hatásáról vö. Szabó Csaba: *Erdélyi magyar harmóniás énekek a XVIII. századból. Tudományos gyűjtemény.* Budapest, Balassi Kiadó, 2001. Számítógépes feldolgozás Kovács Lóránt, CD-ROM. Könyvalakban: Szabó Csaba Nemzetközi Társaság, Budapest 2011. A munkát részletesen ismerteti Angi István: Szabó Csaba, a zenetudós. In: Ittész Mihály és Szabó Péter (szerk.): „Üvegszilánkok között.” *Szabó Csaba emlékkönyv.* Szabó Csaba Nemzetközi Társaság – Celissimo Bt., Budapest 2013, 305–322.

⁵ A reformáció háromszáz éves ünnepléséről részletes beszámolókat közöl Glatz, Jakob: *Nachrichten über die Feyer des dritten Jubelfestes der Reformation in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Österreichischen Staaten im Jahren 1817. Nebst einigen allgemeinen Bemerkungen über den gegenwärtigen Kirchlichen Zustand der Protestanten in gedachten Staaten.* Wien 1818, 24. 230kk. Online változata:

Az Erdélyi Református Egyház Főkonzisztóriumára 1817. november 16-án tartott gyűlésén tárgyalta a reformáció háromszáz éves emlékünnepe részleteinek kérdését. Az ülésen Bodola János püspök terjesztette elő a jubileumi ünnepségre vonatkozó javaslatot, hivatkozva a Magyarországon december 3-ára elrendelt ünnepségre.

„Fő Tiszteletű Püspök, Bodola János jelenti, hogy ő felsége méltóztatván az ő örökös tartományaiban a Reformáció emlékezetének egy Seculáris Ünnepségnek megtartatását megengedni, amint értésére esett, ezen Seculáris Innepe Nemes Magyar Országban is a jövő December 3-án meg fog tartatni, illendőnek látván tehát, hogy ezen Seculáris Ünnep ezen Nagy Fejedelemségben is a jövő januárius valamelyik vasárnapján megtartassák, magát ezen tárgyban utasíttatni kéri.”

Határozat: „Irattasék vissza ezen hivatalos jelentésre, hogy a kérdésben forgó Ünnepnek megtartatását Fő Consistóriumunk is igen helyesnek és illendőnek tartván, annak megülését ezen egész nagy Fejedelemségbeni Ecclesiáinkra nézve a következő új esztendőre határozta. Melyhez képest a ünneplés ceremóniájára nézve a Németországi protestáns Szászoknak példájokra, annak el távoztatása véget, nehogy némely gyengébb papjaink ok nélkül való vagy netalán sértegető magyarázatokra, olyan dolgokra és okokra, melyekkel más valláson lévők magukat megbántottoknak találnák, [...]. Meghatározatik, hogy Főtiszteletű Püspök Atyánkfia, ha szükségesnek találandja, a Nagyenyed-i Fő Oskolánk professzorai közül maga mellé vévén még az egyet, akihez nagyobb bizodalma van, azzal egyetértve egy igen rövid Ágendát készítsen az Inneplés Czeremóniájára nézve, mellyben előbbször azon Ecclesiáinkra nézve, mellyekben, harmóniával eléneklendő énekek, a több Ecclesiáinkra pedig a Ditséreték vagy Soltárok közül kiválasztandók, továbbá egy hálaadó imádság, annak utána egy Oráció, mellyben a Reformációnak ügye és rövid Historiája okainak feszegetése nélkül, Célja és meg nyugtató és üdvözítő volta előadattassék, azután egy bérekesztő imádság mely az Uralkodó házra és Fő

https://books.google.hu/books?id=E4ZIAAAAcAAJ&pg=PR6&lpg=PR6&dq=samuel+fr%C3%BChwirth&source=bl&ots=t-eDtR3iHe&sig=Cvk09aIUIfeazy4cquNE189Igw&hl=hu&saX&ved=0ahUKEwik_cuU2_7KAhVCISwKHB_ICgg4HhDoAQhOMAc#v=onepage&q=samuel%20fr%C3%BChwirth&f=false (Megnyitva 2018. május 4.). A munka magyar fordításban is megjelent Márton József tolmácsolásában (Bécs, 1818). Vö. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. Ladányi Sándor. 3. javított, bővített kiadás. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, Budapest 1977, 217. Szinnyei József: *Magyar írok élete és munkái*. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/g-85677/glatz-jakab-8662D/> (Megnyitva: 2018. július 3.).

Kormány Székre mindenfelől javokra nézve kiterjesztessék. Végezetül pedig egy bé rekesztő ének, készíttessenek, és ezen Ágendát Fő Tiszteletű Püspök Atyánk fia kinyomtatattatás és közönséges kihirdettetés végett minél hamarabb ide küldje fel, amidőn Fő Consistoriumunk is e tárgyban a további rendelkezéseket leg ottan meg fogja tenni.”⁶

A Főkonzisztórium határozatában említett agenda elkészült, és nyomtatott formában egy részletes bevezetővel ellátva kiküldték a gyülekezeteknek. A nyomtatvány pontos példányszámáról nincs tudomásunk. A marosvásárhelyi református gyülekezet presbiteri jegyzőkönyvében feljegyezték, hogy a gyülekezet 30 példányt kapott az ágendából.⁷

A körlevél tartalma következetesen igazodik a Főkonzisztórium ülésén elhangzott javaslatokhoz. A bevezetőben utalnak a szászországi ünnepekre, majd rátérnek a hazai ünnepség liturgiájának leírására. Előírták, hogy 1818. újévet követő második vasárnapon, január 11-én tartsák meg az emlékünnepet, és egy héttel korábban, 1818. január 4-én hirdessék a gyülekezetekben.⁸ Azon gyülekezeteknek, melyekhez iskola vagy kollégium tartozott, előírták, hogy a kiküldött énekeket a diákok harmóniás énekléssel és hangszeres kísérettel adják elő.⁹

A körlevél alapján az ünnepi liturgia a következő volt:

⁶ *Series Rerum En Consistorio Ecclesiae Reformatae Claudiopolitanae Actarum ab Anno Christi 1689, A Főkonzisztórium üléseinek jegyzőkönyvei, Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Levéltára: 1817/353.*

⁷ A tanulmányhoz az újtordai gyülekezet példányát használtam. Újtordai egyházközség levéltára, „D csomó” (Tovább: Körlevél). Tudomásom szerint a marosvásárhelyi egyházközségek levéltárában is őriznek egy példányt a nyomtatványból. Lelőhely: Az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár Marosvásárhelyi Vidéki Gyűjtőlevéltára (Tovább: Az EREL-MVGyL), Évrendezett iratok 1817/1032. Körmöczi János hagyatékának lajstroma szerint a kolozsvári unitárius gyűjtőlevéltár birtokában is van egy példány a nevezett köriratról. Vö: Molnár B. Lehel: Körmöczi János szerepe az unitárius egyházi levéltár kialakításában. In: *Keresztény Magvető*, (2014./3–4), 250. (Körmöczi József hagyatéka, 17. pont: „A reformátusok felhívása az esperesekhez és papokhoz a reformáció 300 éves megünneplésére, 1817”).

⁸ Vö. Körlevél 1. pont/1. lap; Glatz, Jakob: *i. m.* 246–247.

⁹ Azon nevezetesebb Eklésiáinkban, a' hol Collegiumaink-is vagynak, az ide mellékelt A. alatti, vagy más a'hoz hasonló szép éneket hármóniával fogja el-énekelni a' Tanulo Ifjuság, a' melynek el-éneklésében elegyítettethetik, ugyan az Ifjuság által gyakoroltatható valamely ártatlan, és szivet tiszta örömmre ébresztő Mu'sika-is.” Vö. Körlevél 2. pont/ 1. lap; A'hol Collegiumaink vagynak, ott... az Ifjuság hármóniával el-éneklí az ide mellékelt E. alatti éneket... Azután énekeltek hármóniával a' XCVIII-dik 'Soltár' első Verse, mely így kezdődik: ÉnekeljeteK újJ Éneket.”. Vö. Körlevél 5. pont/2. lap; Glatz, Jakob: *i. m.*

Gyülekezőre

Introitus (az agenda megfogalmazása szerint „szokás szerint”)

*A tanulóifjúság harmóniás éneklése (A) [7-8]:*¹⁰ *Egy meg-foghatatlan Valóság tartya kormányját – A kiküldött első ének vagy más, esetleg hangszeres muzsikával*

Gyülekezeti ének: Zsoltár CV, 1.2.3. verse – Adjak hálát az Istennek

„Szokott énekes Invocatio”

Gyülekezeti ének: Zsoltár CXIX, 1–4. verse – Az oly emberek nyilván boldogok.

[3] *Imádság (B.):* Az imádság szövegét pap és gyülekezet hangosan mondja.

Mi Atyánk

Invocatio-ének: pl. Atya, Fiú, Szent Lélek vagy más

Textus: Zsolt 105,1–5. v.

Prédikáció „...arról, hogy mely fontos okai legyenek az emberi nemzet és az anyaszentegyház igazgatásában minden jólelkű keresztény embernek arra, hogy az Istennek nagy nevét hirdesse, magasztalja, dicsőítse, a téli idő voltához képest röviden és fontoson.” (2,5 oldalnyi prédikációvázlatot közölnek)

[4–6] *Oratio (C):* Beszéd a reformáció lényegéről, amit a lelkésznek fel kell olvasnia, melyhez a meghagyás szerint semmit a maga gondolataiból hozzá nem adhat és el nem vehet belőle.

[6–7] *Imádság (D):* A lelkész és a gyülekezet. Az utasítás szerint ott, ahol kollégiumok vannak a C. ima elmarad, és a D. pontban megadott imádság hangzik el a prédikáció után.

A tanulóifjúság harmóniás éneklése (E) [8]: Isten! Istene világosságnak! – a kiküldött második ének.

Ezt követően az *Oratio (C)* helyett, ahol kollégiumok vannak, ott a kollégium egy tiszteletes tanára *A reformációnak boldogító céljáról és üdvözzéges következtetéseiről* tart előadást.

Harmóniás ének: XCVIII,1. verse – ÉnekeljeteK új éneket

Mi Atyánk

Gyülekezeti ének: Zsoltár CXI, 1–2 verse – Hálát adok, Uram, neked

Áldás

¹⁰ Az itt közölt liturgia vázlatában szögletes zárójelben jelzem a körlevél oldalszámát.

A liturgia meglepően gazdag, az istentiszteleti zenének teológiai szempontból betöltött szerepét tekintve ideálisnak mondható. A gyülekezet egyszólamú, kántor által megszokott módon (talán orgona nélkül) vezetett éneke és a diákkórus többszólamú éneke váltakozva csendül fel benne, egymás énekére szinte felelve úgy, hogy egyik sem megy a másik rovására. Szintén gazdagítja a liturgiát, hogy benne egyaránt megszólalnak a zsoltárok és dicséretetek. A szerkesztők láthatóan nem arra törekedtek, hogy megalkossanak egy rendkívüli ünnepi liturgiát, hanem figyelembe vették az általánosan gyakorolt erdélyi református istentiszteleti rendtartás menetét, és az arányokat megőrizve azt gazdagították a kollégiumi énekkar szolgálataival. Különösen figyelemreméltó a hangszeres zenére vonatkozó mondat, mely azt feltételezi, hogy az ezernyolcszázaz évek elején az erdélyi református gyülekezetekben már nemcsak többszólamú énekkar, hanem hangszeres kíséret, talán orgonakíséret is helyet kaphatott az istentiszteleti zenélésben. A harmóniás éneklésnek az istentiszteleti rendtartásba, gyülekezeti énekek közé való beillesztése azt jelzi, hogy a diákok liturgikus kórusként énekeltek, tehát az éneklés nem az ünnepséges esztétikai szépségét emelő dísz volt.

A körlevelet két felszólítás zárja. Előbb hangsúlyozzák, hogy az istentiszteleten, különösen az oratióban ne hangozzon el más keresztényeket bántó szó.¹¹ Végül pedig az utolsó pontban felszólították a gyülekezeteket, hogy az ünnepségen szervezzenek adománygyűjtést, amelynek bevételét az egyházkerület az *apróbb Fiú és Leány Oskolák javára* fordítja.¹²

A két ének szerzőjének kilétét egyelőre nem sikerült kideríteni. A rendelet a harmóniás éneklését írja elő, és az ünnepségeket követő jelentésekből kiderül, hogy a kollégiumi diákok valóban harmóniás, azaz többszólamú énekkari feldolgozásban énekeltek az ünnepi istentiszteleteken, az énekeknek azonban nemcsak a harmóniás változatát, de egyelőre egyszerű dallamának a kottáját sem sikerült megtalálni. Az viszont egészen biztos, hogy mindkét éneket a reformáció háromszáz éves évfordulójára írták. Erre utal a második ének szövegében a *Szent vallásunknak világosságáért / Annak apostoli tisztaságáért*¹³, azaz a reformációban megtapasztalásért való könyörgés. Az első ének pedig már szó szerint is utal a három évszázad elteltére. A második versszak első két sorában ezt olvassuk: *„De áldunk főként azon jóltévő változásban / Mely ez előtt három Századdal*

¹¹ Vö. Körlevél 6. pont, 2. lap.

¹² Vö. Körlevél 7. pont, 2. lap.

¹³ Vö. Körlevél 8. lap.

esett. Az ének zárógondolata pedig a százados ünneplés áldásáért könyörög: *tedd, hogy legyen idvességes nekünk Százados Innepünk!*¹⁴

De mi lehetett az oka annak, hogy a reformáció évszázados ünnepére meghatározott énekek között a zsoltárokon kívül nem találunk más hitvallásjellegű dicséretet, hanem inkább új szerzésű énekeket javasolt a Főkonzisztórium? Amint arról a bevezetőben már szóltunk, az ünnepségek előkészítésekor korábban is éltek azzal a lehetőséggel, hogy a reformáció emlékünnepének elrendelésekor az ünnepi istentisztelet liturgiájára vonatkozóan utasításokat fogalmazzanak meg. A reformáció százéves emlékünnepén 1617. augusztus 12-én keltezett körlevelében I. János György szász választófejedelem szintén rendeletben szólította fel a protestánsokat a reformációnak mint az evangélium jubileumának megünneplésére. A választófejedelem rendelete meghatározta az ünneplésre kitűzött napokat (október 31. – november 2.), két prédikációt rendelt el, amelyeknek textusait is kijelölte. A rendelet érdekes, magyar vonatkozásokat is tartalmazó részlete az ünnepségek zenei vonatkozása. A körlevélben ugyanis elrendelték, hogy a reformáció ünnepi istentiszteleten a gyülekezeti énekek között szólaljon meg Luther *Erős vár a mi Istenünk* kezdetű éneke, valamint Mária magyar királyné éneke is, a *Bár hitemért szenvednem kell (Mag ich Unglück nicht widerstehen)* kezdetű korál,¹⁵ melyet Luther is felvett az 1529-es úgynevezett Klug-féle énekeskönyvébe.¹⁶

A reformáció ünnepén éppen 1817 óta szokás himnuszaként énekelni az *Erős vár a mi Istenünk* kezdetű Luther-éneket. Azonban a jubileum évében a magyar protestánsok s így az erdélyi reformátusok sem tudták mindenhol nehézség nélkül elénekelni a Luther-éneket, mert éppen a jubileum előtti években kiadott énekeskönyvekből ez az ének kimaradt.¹⁷ Az ének elhagyásának oka a rationa-

¹⁴ Uo.

¹⁵ P. Szászfalvi Márta: A református vallási turizmus dimenziói és a reformáció évszázados jubileumai. In: *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. Debrecen 2017, 112–113.

¹⁶ Barton, Peter F.: Die Lutherische Reformation und die Gebiete der (Nachmaligen) Habsburger-Monarchie. In: Brentjes, Burchard-Thaler, Burchard (Hg.): *Reformation und Nationalsprachen*. Halle–Saale 1983, 174.; Payr Sándor: *Luther és az egyházi ének. Három értekezés az evangélikus egyházi ének négy százados jubileumára*. Különlenyomat a Theológiai Szemle 1926. és 1927. évfolyamából, Debrecen 1928, 10.; Mária énekéről részletesen: Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*. Balassi Kiadó, Budapest 2013, (Humanizmus és reformáció, 34.), 91–98.

¹⁷ Az evangélikus győri énekeskönyvből 1811-ben hagyták el, a reformátusok 1806-os debreceni énekeskönyvéből, Csomasz Tóth Kálmán szerint 1813-es énekeskönyvből maradt ki. Payr Sándor: *i. m.* 37–38.; Csomasz Tóth Kálmán: *Dicsérjétek az Urat! Tudnivalók énekeinkről*. Buda-

lizmus hatásának tudható be, hiszen a felvilágosult protestánsok nehezen tudtak azonosulni azzal, hogy az éneklő „a világ minden ördöge” ellen harcol.¹⁸ Mivel azonban a jubileumi megemlékezést engedélyező rendeletben hangsúlyozták, hogy az ünnepi istentiszteleteken nem szabad helyet adni a más felekezetűeket sértő tartalmaknak, nem kizárt, hogy a Luther-ének elhagyásának felekezeti okai is lehetnek. Az akkori római katolikus értelmezés szerint ugyanis az ének a katolikusok ellen irányuló részeket tartalmaz, amiért például 1782-ben az ének átírását vagy az éneket változatlanul tartalmazó énekeskönyvek kiadásának megakadályozását szorgalmazták.¹⁹

Azonban nemcsak e miatt írtak a reformáció ünnepének alkalmából új éneket, hanem azért is, mert ez a gyakorlat a háromszáz éves évforduló évében Európa-szerte egyszerűen divatos volt. Olykor egész vokálszimfonikus műveket komponáltak a nagy eseményre, máskor több énekből álló egész énekgyűjteményeket adtak ki. Az ilyen külön énekgyűjtemények között Németországban a legnépszerűbb a wittenbergi,²⁰ valamint a halle-berlini kiadásban²¹ megjelent jubileumi énekgyűjtemény volt. Friedrich Schleiermacher is felvett az 1817. október 30-án és november 1-jén megtartott reformációi istentiszteleteinek liturgiájába 5 új, a jubileum alkalmából megjelentetett éneket, a teljes liturgiát utólag megjelentette nyomtatásban is.²² Mivel az erdélyi diákok ekkoriban szívesen látogatták a hallei egyetemet, nem kizárt, hogy legalább az énekgyűjtemények híre, de talán akár egy-egy példánya is eljuthatott Kolozsvárra is.²³

pest 1995, 203–204. A pozsonyi német evangélikusok már 1788-ban kiadott új énekeskönyvükből kihagyták a Luther-éneket. Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest 1939, 594.

¹⁸ Payr Sándor: *i. m.* 37.; Mályusz Elemér: *i. m.* 594.

¹⁹ Mályusz Elemér: *i. m.* 576–577.

²⁰ *Kirchenlieder zur Feyer des Reformations-Jubelfestes*, Wittenberg 1817, gedruckt bei Rübener.

²¹ *Lieder zur kirchlichen Feyer des Reformationsfestes und der Synodalversammlungen*, von D. August Hermann Niemeyer, Halle–Berlin 1817.

²² Schleiermacher liturgiája a reformáció 300 éves évfordulójára. In: Bernhard Schmidt: *Lied – Kirchenmusik – Predigt im Festgottesdienst Friedrich Schleiermachers. Zur Rekonstruktion seiner liturgischen Praxis*. Walter de Gruyter Verlag (Schleiermacher-Archiv Band 20), Berlin–New York 2002, 83–84.

²³ A svájci reformátusok is megünnepelték a reformáció emlékünnepét, de valamivel később, 1819. január 11-én. Ezért a Svájcban kiadott, a reformációi jubileumra írt ének nem hathatott az erdélyi főkonzisztórium határozatára.

Jakob Glatz²⁴ a Habsburg Birodalom területén megtartott reformációi jubileumi ünnepekről szóló, 1818-ban megjelent könyvében beszámol arról, hogy a reformáció ünnepét 1817-ben, illetve 1818 januárjában Magyarországon és Erdélyben is megünnepelték. A kiadványban részletesen ismerteti az ünneplés elrendelésének körülményeit, az egyes egyházak körleveleit, valamint az ünneplés menetét az egyes nagyobb városokban.²⁵ A beszámolóban többször is arról olvashatunk, hogy a jubileumi ünnepeken külön erre az alkalomra írt énekeket szólaltattak meg. A tiszántúli egyházkerület esetében Debrecenről jegyezte fel, hogy ott nyomtatásban is megörökítették az alkalomra összeállított ágendát, amelyben szép, erre az eseményre komponált énekek is megtalálhatók.²⁶ A debreceni református egyháztanács jegyzőkönyve az 1817-es ünnepekre szerzett két új éneket említi, melyek közül az egyik Sárvári Pál debreceni teológiai tanár műve, s amelyet valószínűleg harmóniás énekként a „Kántor Deákok énekeltek” az ünnepi istentiszteleten.²⁷ A reformáció ünnepére írt további magyar ének található a kéziratos ún. *Bujdosó János énekeskönyvben*, melyet 1817–1820 között jegyeztek le.²⁸ Az erdélyi Főkonzisztórium által meghatározott két új ének, a debreceni jubileumi ágendában kinyomtatott két ének, valamint a Bujdosó-féle énekeskönyvben található, reformáció ünnepére írt ének egybevetése egy következő tanulmány anyagát képezi.

Az erdélyi református gyülekezetek ünnepségéről szóló beszámolókból kitűnik, hogy az ünneplési mód minden esetben egybecseng a Főkonzisztórium 1717 novemberében kiadott rendeletével. A következőkben a rendelkezésünkre álló adatokra támaszkodva megpróbálunk választ adni arra a kérdésre, hogy a harmóniás éneklés tekintetében is eleget tettek-e a rendeletnek azok a gyülekezetek, amelyeknek területén kollégium működött.

²⁴ Glatz, Jakob (1776–1831) evangélikus lelkész, egyházi író, a pietisztikus racionalizmus képviselője. 1805-től a bécsi evangélikus gyülekezet harmadik, majd második lelkésze, 1806-tól egyházkerületi tanácsos. A reformáció háromszáz éves jubileuma alkalmával több munkát is megjelentetett. *Allgemeine Deutsche Biographie* IX. 219–220.; *Neue Deutsche Biographie* VI., 436.; Zoványi Jenő: *i. m.* 217.; Szinnyi József: *i. m.*

²⁵ Glatz, Jakob: *i. m.* 24. 230. skk.

²⁶ Glatz, Jakob: *i. m.* 233–234.

²⁷ P. Szászfalvi Márta: *i. m.* 114–115.

²⁸ Bujdosó József énekeskönyve (1817–1820), 53b–54a: A reformáció jubileumára írt ének. In: Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. 663. szám. Lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Raktári szám: Ms Irodalom 8-r 125. <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html> (Megnyitva: 2018. július 7.)

Bár Zilah nem tartozott az erdélyi református egyházkerület gyülekezetei közé, a zilahi református kollégium 1817-ben az erdélyi református Főkonzisztórium felügyelete és kormányzása alatt működött, ekkor nevezte ki a kolozsvári Főkonzisztórium a zilahi kollégium főkurátorává báró Wesselényi Józsefet.²⁹ A zilahi reformátusok nem is igazodtak az erdélyi rendeletekhez, hanem a tiszántúli egyházkerület által meghatározott időpontban, 1817. december 7-én tartották meg a reformáció háromszáz éves emlékünnepét.³⁰ A Glatz Jakab-féle beszámoló szerint az ünnepségre korán összegyűltek a helyi konzisztórium tagjai, majd amikor a harangok az istentisztelet kezdetét jelezték, a kollégiumi diákok harmóniás éneklésének kíséretében felvonultak a templomba. A templomkapuban énekkel és virágokkal fogadta a liturgusokat tizenkét magasrangú családból származó, fehérbe öltözött lány. A templomba belépve ismét a diákok énekeltek egy harmóniás éneket, miután a gyülekezet több, az alkalomhoz illeszkedő gyülekezeti éneket szólaltatott meg.³¹

A marosvásárhelyi reformátusok 1818. január 18-án tartották meg a várbeli nagytemplomban az ünnepi istentiszteletet. A Főkonzisztórium körlevelét kísérő leiratban nem tesznek külön említést a harmóniás éneklésről, csupán hangsúlyozzák, hogy az istentiszteletnek követnie kell a megküldött agenda rendjét, és emlékeztetik a gyülekezet előljáróit a jótékonyági célú adománygyűjtésre.³² A körlevélben megküldött rendeletet és agendát felolvasták a marosvásárhelyi református presbitérium 1817 decemberében megtartott gyűlésén. A harmóniás éneklésről megállapították, hogy mivel a diákságnak még nem volt lehetősége a

²⁹ Petri Mór: A zilahi kollégium és a szilágyosmlyói algimnázium. In: Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája. II. Kötet: A várak. Birtokosaik és Zilah története.* Kiadja Szilágy Vármegye Közönsége, 1901, 573.

³⁰ P. Szászfalvi Márta: *i. m.* 114.

³¹ Glatz, Jakob: *i. m.* 248–249.

³² „A Marosvásárhelyi Reformata Ecclesia külső és belső rendű Elöl Jároinak Atyafiságoson. Az Inspector Curátorátusnak, és Kegyelmeteknek ajánlyuk atyafiságos Szolgálatunkat!

A Reformatio Secularis Innepének meg tartattatásáról készült Agendát ki nyomtatva annyj Exemplárookban a mennyiben azon Ecklésiára nézve bővön elegendendőnek tartotta küldi Fő Consistoriumunk, oly atyafiságos ajánlással, hogy a Secularis Innepet egyenesen azon Agenda szerint vitetessék végbe; a hol a Rendelés el találna késni, az az után valo Vasárnapi Napon, rendelést tévén az iránt is, hogy az Agendával költ Hirdetmény utolso pontyában el intéztetett Tzélae, ezen Innep alkalmatosságával közönséges ki hirdetés által alamisna szedettessék, és arrol Fő Consistoriumunknak tudositás tetettessék. Szokott indulattal lévén [...] Az Erdélyi Ref. Fő Consistoriumbol Kolosvárt 16 Decembris 1817.” Az EREL-MVGyL, Évrendezett iratok 1817/1032.

többszólamú énekléssel egybekötött hangszeres kísérettel gyakorolni, ezért azt ajánlották, hogy inkább hangszeres (*musica*) nélkül, többszólamú énekléssel készüljenek az ünnepi istentiszteletre, és ilyen módon szolgáltassák meg a Főkonzisztórium által meghatározott énekeket.³³ Az ünnepi beszéd és prédikáció bizonyára elnyerte az egyházvezetőség tetszését, mert az ünnepi istentiszteletet követő presbitériumi gyűlésen 1818 elején külön kitértek ezek méltatására. A jegyzőkönyv sajnos nem részletezi a liturgia minden mozzanatát, így a harmóniás énekekről sem tesz külön említést, csak a prédikáció nyomtatásának, valamint a nyomtatott prédikációnak a Főkonzisztóriumhoz való megküldését jegyezték le benne.³⁴ Fodor István 1939-ben megjelentetett krónikájában viszont arról olvashatunk, hogy 1818. január 18-án megtartott ünnepségen a várbeli templomban a kollégiumbeli diákság „harmóniás éneklés mellett” dicsérte az Urat.³⁵

A rendelkezésre álló beszámolók alapján megállapítható, hogy az erdélyi református Főkonzisztórium utasításai szerint a kollégiumok diáksága összehangzatos énekléssel szolgált a reformáció háromszáz éves jubileuma alkalmából megtartott ünnepi istentiszteleten. A zilahi istentiszteletről szóló beszámolóban azonban csak két alkalommal olvasunk arról, hogy harmóniás énekléssel énekeltek az ifjak, pedig az erdélyi körlevél szerint három alkalommal kellett volna énekelnie a diákkórusnak. Feltűnő, hogy az ágendában három alkalommal számolnak harmóniás énekléssel, amelyek közül csak az egyik többszólamú genfi zsoltár, két ének új szerzemény, erre az alaklomra írt dicséret. A harmóniás zsoltárt a kollégisták énekelhették a már rendelkezésre álló kéziratot vagy Maróthi-féle zsoltárfeldolgozásokból. A két új dicséret kórusfeldolgozásának azonban szintén el kellett készülnie az ünnepséget megelőző időszakban. Sajnos sem az ének dallama, sem pedig a többszólamú feldolgozás nem áll rendelkezésünkre. Szabó Csaba írásai-
ban szól arról, hogy a zenészek két osztályához (*musicus* és *cantor*) a régi gya-

³³ „Mivelhogy pedig a Collegiumban tanuló ifjuság magát még nem gyakorolta annyira, hogy azon alkatosságillendő Musicalis Hármoniát tarthasson, tehát a Hármonia tsak Musika nélkül essék meg és énekeltesse a Méltóságos Fő Consistorium által ki parantsolt Soltárok és énekek [...]” A marosvásárhelyi református egyházközség presbitériumi gyűléseinek jegyzőkönyvei az Erdélyi Református Egyházkerület Marosvásárhelyi Vidéki Gyűjtőlevéltárában (Tovább: PGYJ EREL-MVGyL), I/5, 232 (149–150. lap).

³⁴ PGYJ EREL-MVGyL, I/5, 246 (155–156. lap).

³⁵ *Marosvásárhelyi Krónikás Füzetek I.* Összeállította Fodor István. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Mihály, Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2015. Idézi: Vászárhelyi Krónika, 1817. január 18.

<http://www.erdelyweb.hu/mvhely/kronika/19szazad.html>.

korlat szerint egy harmadik, a contrapunctistáé is hozzáadódott, akit az különböztetett meg a többi zenésztől, hogy képes volt bármely dallamra egy második szólamot rögtönözni. Másrészt a *harmoniae praesese*, a kollégiumok ének-zenei oktatásával és az énekkarok vezetésével megbízott tanárok rögzítették zeneelméleti írásaikban, és tanították is a nagyobb diákoknak a szólamok fölrakásának elméletét.³⁶ Mégsem tartjuk valószínűnek, hogy a kollégiumi diákok ilyen módon, talán rögtönözve énekelték volna a reformációi ünnepekre komponált énekek szólamait. Reménykedünk abban, hogy további levéltári kutatások során talán előkerülnek a jubileumi ünnepekre írt énekek kottái és többszólamú, harmóniás feldolgozásai.

Melléklet

A reformáció háromszáz éves ünnepére kiküldött énekek

[7] *Első Ének*³⁷

1.

Egy meg-foghatatlan Valóság tartya kormányát
Ez egész Világnak, e' hordozza a' teremtés' nagy alkotmányát.
Az egészt, úgy mint a' részeket, ez igazgattya,
Tsupa szeretetből 's boldoggá tételből áll az ö szent akarattya,
Köz, jó édes Atya.

Tud minden dolgokat – régen el-múltakat – a' jelen lévőket – minden jövőket

A' sors, a' történet – a' leg-kisebb eset – szent parantsolattya.

Kis égi tüzeknek – tetsző nagy testeknek – ki mért járásokat – rendes forgásokat –

Úgy a' setétséget – el-rejtett méjjséget – El tsak ö láthattya.

[8] Mind azt a' mi a' természetnek rendje szerint esik, mind azt ö mivel, azt úgy ö rendeli – kötetlen tetszéséből;

Ugy mind azok a' változások-is mellyek az erköltsi világban történnek, valyon honnat jönnek? Hanem rendeléséből.

Isten! Ezt az erőt, ezt a' mindent tevőt, tsak te benned tiszteljük,

³⁶ Angi István: *i. m.* 317–319.

³⁷ Körlevél 7–8.

Benedd Uram kinek, nagy ditsősséginek mértékét nem képzeljük,
Nem; tégedet mi véges emberek meg nem foghatunk;
De le borulással, földre hajolással most és a' míg élünk, imádunk,
Ditsőitünk, s' áldunk.

2.

De áldunk főként azon jóltevő változásban,
Mely ez előtt három Századdal esett a' tölled adott Szent Vallásban.
Választottidnak erőt és hatalmat te adtál,
Hogy tanítsanak úgy, a' hogy az Idvezítő által tanítottál
Valaha s' szóllottál.

Fő adományodat – szent tudományodat – nem meg-jobbitani, – tsak meg-
tisztítani –

tiszta kútfeje – szent eredetére – ujra vissza vinni,

A' holt szeretetet – fel melegíteni – jobb esméreket – szélyel terjeszteni,
mind

ezekre őket – a' nagy Joltévöket – tetszett néked segíteni.

E' kegyelmed az, a' melynek magasztalására ide e' szent helybe, gyültünk
most, a'

Melybe mindég egygyütt vagy velünk.

És itt egyszersmind azoknak a' nagy embereknek emlékezetekre, és tisztele-
tedre, nagy

Innepet szentelünk.

Uram segedelmed, Isteni kegyelmed légyen mellettünk ebben

A' hálaadással, öröm kiáltással telyes ditső Innepben,

Erősítsd s' tartsd-meg e' nagy munkád' gyümölsét bennünk,

Nagy szeretetedből – atyai kedvedből, tedd hogy légyen idvesség nekünk,

Százados Innepünk.

*Második ének*³⁸

1.

Isten! Istene a világosságnak!

A jónak, szentnek, s az igazságnak!

Tőled függ Uram minden mi lépésünk,

³⁸ Körlevél 8.

Szent kezeid vezérlik menésünk.
Te adsz az embereknek módokat,
Hogy eszközöljék boldogságikat,
Te adsz – Te segítel minden jókat,
Te viszed ki feltett szándékjokat.

2.

Azért áldunk mi is Téged mindenért
Amit tettél e véges emberért.
Szent vallásunknak világosságáért,
Annak apostoli tisztaságáért.
Uram! Tartsd fenn tovább is kegyelmed
Felettünk, s terjeszd ki védelmed.
Légy erősség nekünk – o, légy oltalom,
Fedezz – fedezz mennyei hatalom.